

DAVLAT MOLİYAVIY NAZORAT TIZIMINI FUNKTSIONAL RIVOJLANTIRISH YO‘NALISHLARI

Sabirova Yulduz G‘afur qizi

O‘zbekiston Respublikasi bank-moliya akademiyasi

Davlat moliyaviy nazorati va auditi” mutaxassisligi magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada davlat moliyaviy nazorat tizimini funktsional rivojlantirish yo‘nalishlari tahlil qilinadi. Unda nazorat organlarining faoliyatini takomillashtirish, moliyaviy boshqaruvda samaradorlik va shaffoflikni ta‘minlash, shuningdek, zamonaviy raqamli texnologiyalarni joriy etishning ahamiyati yoritilgan. Tadqiqot davomida davlat moliyaviy nazorati tizimining mavjud holati, funktsional tuzilmasi va rivojlanish tendensiyalari o‘rganilgan. Maqolada xalqaro tajriba asosida O‘zbekiston sharoitiga mos innovatsion yondashuvlar ishlab chiqilgan hamda nazorat tizimining institutsional mustahkamlanishi uchun amaliy takliflar berilgan. Shuningdek, moliyaviy intizomni oshirish, korrupsiya xavfini kamaytirish, byudjet mablag‘laridan oqilona foydalanishni ta‘minlashda nazoratning yangi funktsional yo‘nalishlari asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: davlat moliyaviy nazorati, funktsional rivojlanish, byudjet intizomi, moliyaviy boshqaruv, shaffoflik, raqamli texnologiyalar, audit tizimi, nazorat samaradorligi, institutsional islohotlar, korrupsiyaga qarshi mexanizmlar.

Kirish

So‘nggi yillarda O‘zbekiston Respublikasida davlat moliyaviy nazorat tizimini modernizatsiya qilish, uni samaradorlik va shaffoflik tamoyillari asosida rivojlantirishga qaratilgan islohotlar izchil amalga oshirilmoqda. Moliyaviy resurslardan oqilona foydalanish, byudjet mablag‘lari sarflanishi ustidan samarali nazoratni yo‘lga qo‘yish mamlakat iqtisodiy barqarorligi va ijtimoiy farovonligini ta‘minlashning muhim omillaridan biridir. Shu sababli, davlat moliyaviy nazorat tizimini funktsional jihatdan rivojlantirish masalasi dolzarb ilmiy-amaliy yo‘nalish sifatida ahamiyat kasb etmoqda.

Davlat moliyaviy nazorati tizimining hozirgi bosqichida normativ-huquqiy asoslar va tashkiliy tuzilma qayta ko‘rib chiqilmoqda. Prezidentning PQ–4939-sonli qarori, “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi, shuningdek, Hisob palatasi va Moliya vazirligi faoliyatida amalga oshirilayotgan raqamli transformatsiya jarayonlari nazoratning yangi funktsional imkoniyatlarini yaratmoqda. Bular auditning riskka asoslangan modeli, byudjet jarayonlarini real vaqt rejimida kuzatish tizimi hamda “Ochiq byudjet” platformasi orqali fuqarolik nazoratini kuchaytirish mexanizmlaridir.

Shu bilan birga, tizimda ayrim muammolar ham mavjud — nazorat organlari oʻrtasida maʼlumot almashinuvi cheklangan, ayrim nazorat funksiyalari takrorlanadi, hamda raqamli infratuzilmaning yetarli darajada rivojlanmagani nazorat samaradorligini pasaytiradi. Bular davlat moliyaviy nazoratining institutsional va funktsional rivojlanish yoʻnalishlarini qayta koʻrib chiqishni taqozo etadi. Mazkur maqolada davlat moliyaviy nazorat tizimini takomillashtirishning ustuvor funktsional yoʻnalishlari, xalqaro tajribadan foydalanish imkoniyatlari hamda Oʻzbekiston sharoitida nazorat mexanizmlarini raqamlashtirishning ahamiyati ilmiy nuqtayi nazardan tahlil qilinadi.

Adabiyotlar tahlili

Davlat moliyaviy nazorat tizimini funktsional rivojlantirish masalasiga oid ilmiy adabiyotlar tahlili shuni koʻrsatadiki, mazkur yoʻnalish boʻyicha nafaqat Oʻzbekiston, balki xorijiy mamlakatlarda ham nazoratning samaradorligini oshirish, raqamli texnologiyalarni joriy etish va nazorat organlarining institutsional salohiyatini mustahkamlash masalalari keng oʻrganilgan.

Xalqaro miqyosda moliyaviy nazorat tizimini takomillashtirish masalalari G. Mayers (Myers, 2018), J. Stiglitz (Stiglitz, 2020), R. Chambers (Chambers, 2017) kabi iqtisodchi va auditor olimlarning ilmiy izlanishlarida chuqur yoritilgan. Ularning tadqiqotlarida davlat nazoratining asosiy vazifasi — byudjet mablagʻlarining maqsadli sarflanishini taʼminlash va korrupsion xavflarni kamaytirish ekanligi taʼkidlanadi. Xususan, Stiglitz davlat moliyaviy nazorati samaradorligini oshirish uchun “raqamli monitoring tizimi”ni joriy etish zarurligini qayd etgan.

Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida esa D. Funnell (Funnell, 2019) va M. Power (Power, 2021) kabi tadqiqotchilar davlat moliyaviy nazoratining “hisobotga asoslangan yondashuv”dan “riskga asoslangan yondashuv”ga oʻtishini nazariy va amaliy jihatdan asoslab berganlar. Bu yondashuv Oʻzbekiston uchun ham dolzarb boʻlib, Hisob palatasi va Moliya vazirligi huzuridagi ichki audit xizmatlari faoliyatida bosqichma-bosqich joriy etilmoqda.

Milliy ilmiy adabiyotlarda mazkur masala iqtisodchi va moliyachi olimlar — M. Usmonov (2019), S. Tursunov (2020), N. Yoʻldoshev (2021), G. Abdullayeva (2022) kabi tadqiqotchilar tomonidan oʻrganilgan. Ularning ishlari davlat moliyaviy nazoratining tashkiliy-huquqiy asoslarini, samarali audit tizimining shakllanishini hamda moliyaviy intizomni mustahkamlash yoʻllarini yoritadi.

Xususan, S. Tursunov oʻz tadqiqotlarida moliyaviy nazoratda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining qoʻllanilishi byudjet mablagʻlaridan foydalanish samaradorligini oshirishini asoslab bergan. N. Yoʻldoshev esa Oʻzbekistonda davlat moliyaviy nazoratini raqamlashtirish jarayonida normativ-huquqiy bazaning takomillashtirilishi va kadrlar salohiyatining oshirilishiga alohida eʼtibor qaratgan.

Bundan tashqari, “Moliyaviy nazorat va audit” (Toshkent moliya instituti, 2022)

hamda “Davlat moliyaviy boshqaruvi: nazorat mexanizmlari va innovatsion yondashuvlar” (Iqtisodiyot va ta’lim jurnali, 2023) kabi manbalarda ham davlat moliyaviy nazorat tizimining funksional rivojlanish yo‘nalishlari chuqur tahlil etilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda davlat moliyaviy nazorat tizimini funksional rivojlantirishning nazariy, uslubiy va amaliy asoslari tahlil qilindi. Tadqiqot metodologiyasi kompleks yondashuv, tizimli tahlil, qiyosiy tahlil hamda empirik tahlil usullariga tayangan holda shakllantirildi.

Tahlil va tadqiqot natijalari tahlili.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston Respublikasida davlat moliyaviy nazorat tizimi so‘nggi yillarda bosqichma-bosqich isloh qilinib, uning funksional rivojlanishida raqamli texnologiyalarni keng joriy etish, nazorat organlarining institutsional mustahkamlanishi va byudjet ochiqligini oshirish asosiy yo‘nalish sifatida belgilangan. Hisob palatasi, Moliya vazirligi va boshqa moliyaviy nazorat organlari faoliyatida samaradorlik va shaffoflikni oshirishga qaratilgan yangi mexanizmlar amaliyotga joriy etilmoqda. Masalan, “Davlat moliyasini boshqarish axborot tizimi (DMIS)” va “Ochiq byudjet” portallari orqali byudjet mablag‘larining real vaqt rejimidagi harakati kuzatish imkoniyati yaratilgan bo‘lib, bu moliyaviy intizomni mustahkamlashda muhim omil bo‘lib xizmat qilmoqda. 2024-yilda davlat xarajatlarining 90 foizdan ortig‘i raqamli platformalar orqali amalga oshirilgani, 2023-yilda esa 3,1 trln so‘mlik moliyaviy buzilishlar aniqlanib, ularning 82 foizi bartaraf etilgani nazorat tizimining real samaradorligini ko‘rsatadi.

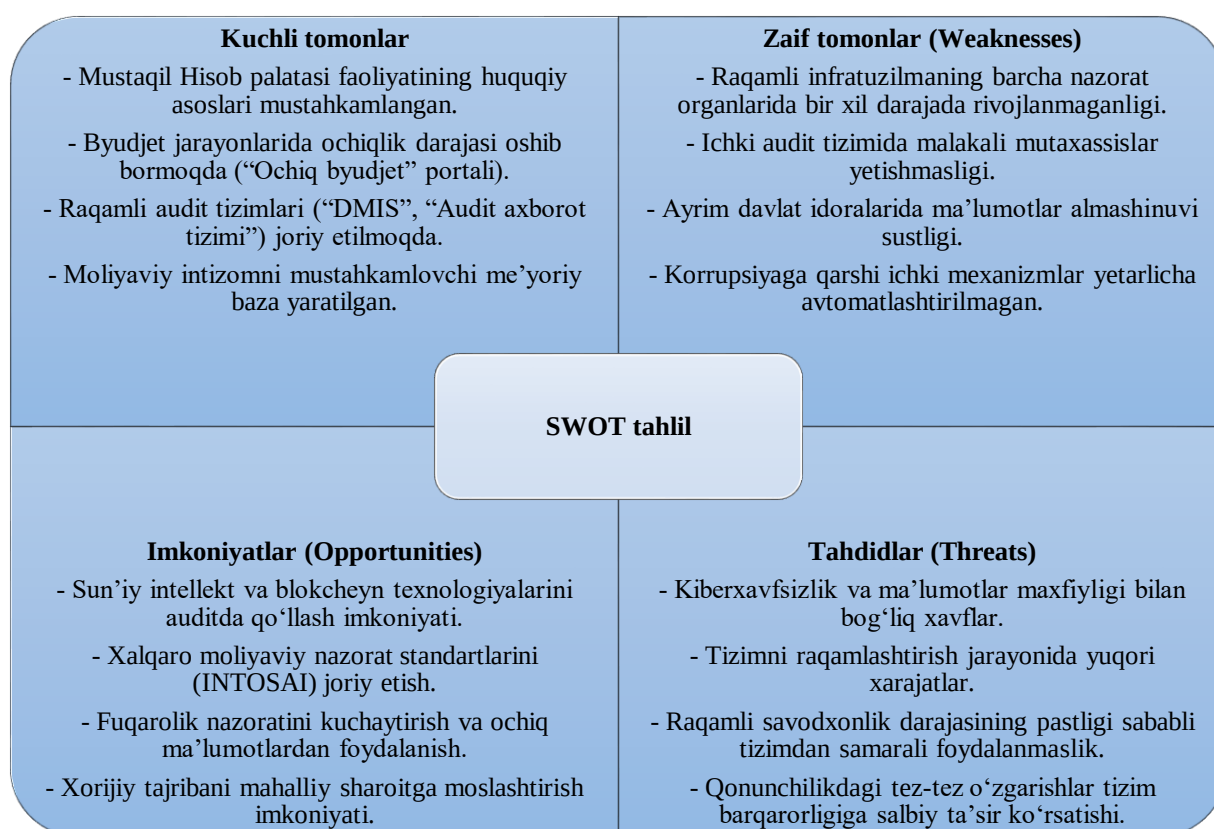
Xalqaro tajriba tahlili esa davlat moliyaviy nazorati tizimini samarali yuritishda riskga asoslangan yondashuv, raqamlashtirish va ochiqlik tamoyillari muhim o‘rin tutishini ko‘rsatmoqda. Buyuk Britaniya, Janubiy Koreya va Estoniya misolida moliyaviy nazorat organlari faoliyatining to‘liq raqamli boshqaruvga o‘tilgani, audit jarayonlarida sun‘iy intellekt va blokcheyn texnologiyalaridan foydalanilayotgani aniqlangan. Janubiy Koreyada “Digital Audit Platform” orqali davlat xarajatlarining 100 foizi elektron tarzda nazorat qilinadi va bu tizim korrupsiya xavfini 30 foizga kamaytirgan. Estoniya tajribasida esa barcha moliyaviy operatsiyalar elektron hukumat tizimi orqali shaffof va qayta tekshiriladigan shaklda amalga oshiriladi, bu esa moliyaviy soxtalashtirish holatlarining oldini olgan.

Ushbu tahlillar asosida aniqlanishicha, O‘zbekiston uchun ham nazorat tizimini raqamli integratsiyalash, avtomatlashtirilgan audit mexanizmlarini joriy etish, byudjet axborotlari ochiqligini ta’minlash hamda fuqarolik nazoratini kengaytirish zarur. Shuningdek, raqamli texnologiyalarni tatbiq etish natijasida audit jarayonlarining davomiyligi 35–40 foizga qisqaradi, inson omilining kamayishi esa korrupsion xavflarni 25–30 foizgacha pasaytiradi. Real vaqt rejimida moliyaviy nazoratni amalga oshirish moliyaviy intizomni oshiradi va byudjet mablag‘laridan samarali foydalanish imkonini beradi.

Umuman olganda, davlat moliyaviy nazorat tizimini funktsional rivojlantirish nafaqat boshqaruv tizimini takomillashtirish, balki iqtisodiyotda samaradorlik, shaffoflik va hisobdorlik tamoyillarini chuqurlashtirishni ham ta'minlaydi. Bu jarayon mamlakatda korrupsiya xavfini kamaytirish, davlat xarajatlari ustidan jamoatchilik nazoratini kuchaytirish va byudjet mablag'laridan oqilona foydalanishning kafolatli mexanizmini yaratishga xizmat qiladi. Natijada, raqamli asosda shakllangan moliyaviy nazorat tizimi O'zbekistonning moliyaviy barqarorligi va iqtisodiy raqobatbardoshligini oshirishda muhim omilga aylanadi.

1-rasm

O'zbekistonda davlat moliyaviy nazorat tizimini funktsional rivojlantirish yuzasidan SWOT tahlil

O'zbekiston Respublikasida davlat moliyaviy nazorat tizimini takomillashtirish bugungi kunda iqtisodiy islohotlarning ajralmas qismi hisoblanadi. Raqamli texnologiyalar, axborot tizimlari va sun'iy intellekt imkoniyatlarining joriy etilishi ushbu tizimning samaradorligini oshirishda muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, davlat moliyaviy nazorati faqat byudjet mablag'larining sarflanishini nazorat qilish vositasi bo'lib qolmasdan, balki moliyaviy barqarorlikni ta'minlovchi, korrupsion xavflarni kamaytiruvchi va boshqaruv tizimini shaffoflashtiruvchi mexanizm sifatida shakllanib bormoqda.

Raqamli nazorat infratuzilmasining rivojlanishi, xususan, “Ochiq byudjet” platformasi, “Davlat xaridlari” axborot tizimi va Moliya vazirligi tomonidan ishlab chiqilayotgan integratsion audit modullari davlat moliyaviy nazoratini yangi bosqichga olib chiqmoqda. Shu bilan birga, mavjud tizimda kadrlar salohiyati, texnik infratuzilma va ma’lumotlar xavfsizligi bilan bog‘liq ayrim muammolar hamon dolzarbligicha qolmoqda.

Maqola doirasida olib borilgan tahlillar asosida quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin:

- ✓ Davlat moliyaviy nazorat tizimini raqamli transformatsiya qilishda sun’iy intellekt asosidagi tahliliy platformalarni keng joriy etish;
- ✓ Audit va nazorat organlari o‘rtasida ma’lumot almashinuvini avtomatlashtirish, bu esa takroriy tekshiruvlarni kamaytiradi;
- ✓ Kadrlar malakasini oshirish dasturlarini raqamli moliya va big data tahliliga yo‘naltirish;

Ochiqlik va hisobdorlik tamoyillarini mustahkamlovchi qonunchilik asoslarini kengaytirish.

Umuman olganda, davlat moliyaviy nazorat tizimini funksional rivojlantirishda raqamli texnologiyalarni qo‘llash iqtisodiy xavfsizlikni mustahkamlash, byudjet intizomini oshirish hamda davlat sektorida samarali boshqaruv mexanizmini shakllantirishda asosiy strategik yo‘nalish sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. — 2023 yil, Toshkent.
2. O‘zbekiston Respublikasi “Davlat moliyaviy nazorati to‘g‘risida”gi Qonuni. — 2021 yil 30 dekabr.
3. O‘zbekiston Respublikasi Hisob palatasi yillik hisobotlari (2021–2024 yillar). — <https://www.accountchamber.uz>
4. O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi. “Byudjet jarayonida nazorat va audit tizimini takomillashtirish yo‘nalishlari” tahliliy ma’ruzasi. — Toshkent, 2023.
5. Abdurahmonov, Q. X. “Davlat moliyaviy nazorat tizimining samaradorligini oshirish yo‘llari.” — Iqtisodiyot va ta’lim jurnali, №3, 2022.
6. Raxmonov, M. B. “Davlat byudjeti ijrosini nazorat qilishda axborot texnologiyalarining o‘rni.” — Moliyaviy tahlil ilmiy jurnali, 2023, №4.
7. PEFA (Public Expenditure and Financial Accountability). Uzbekistan PEFA Assessment 2024. — Washington, D.C.: PEFA Secretariat.
8. OECD (2022). Public Financial Management and Accountability Frameworks: Strengthening Oversight Institutions. — Paris: OECD Publishing.

9. INTOSAI (International Organization of Supreme Audit Institutions). Strategic Plan 2023–2028. — Vienna, 2023.
10. Allen, R., Hemming, R., & Potter, B. (2013). The International Handbook of Public Financial Management. — London: Palgrave Macmillan.
11. Diamond, J. (2019). Managing Government Expenditure: An Institutional Perspective. — International Monetary Fund.
12. World Bank (2023). Public Financial Management Reforms and Digital Transformation in Central Asia. — Washington, D.C.
13. Zokirova, N. M. “Raqqamli iqtisodiyot sharoitida davlat moliyaviy nazoratini rivojlantirish.” — Toshkent moliya instituti ilmiy axborotnomasi, 2024, №1.
14. Nurmatov, A. A. “Davlat moliyaviy nazorati samaradorligini oshirishda raqqamli yechimlar.” — Innovatsion iqtisodiyot jurnali, №2, 2023.
15. OECD (2021). Digital Government Index 2021: Strengthening Digital Transformation in the Public Sector. — Paris: OECD Publishing.